

Sonja Nenezić (Nikšić)

Sintaksa i semantika veznika *nego* i njegovih vezničkih sredstava u Andrićevom djelu NA SUNČANOJ STRANI

U radu se govori o izraženoj upotrebi veznika *nego* i vezničkih sredstava čiji je on dio u Andrićevom rekonstruisanom romanu NA SUNČANOJ STRANI. Utvrđuju se subordinirane i koordinirane strukture u kojima se javljaju, kao i njihova značenja: poredbeno, temporalno, gradacijsko i adverzativno, koja se mogu objediniti značenjem diferentivnosti odnosno nejednakosti.

1. I pri jednom površnom čitanju nije teško uočiti da leksema *nego* ima vrlo visoku frekvenciju pojavljivanja u djelu NA SUNČANOJ STRANI – stotinak primjera na 160 stranica – što je pobudilo naše interesovanje za njene funkcije, značenja i stilsku vrijednost u ovom Andrićevom pripovjednom štivu.

Nego se u leksikografskoj literaturi, npr. u RSJ 2007, navodi kao riječ koja mnogo češće ima funkciju veznika nego rječce. To je jedan od rijetkih veznika koji može spajati i zavisne i nezavisne konstrukcije, što ne izaziva posebnu pažnju naših sintaksičara kao, recimo, veznik *dok*, za koji se nerijetko dokazuje da je i u onim strukturama u kojima se tradicionalno kvalifikuje kao suprotni, u stvari, zavisni veznik¹, jer se „zavisnim veznikom ne mogu tvoriti nezavisne rečenice, i obrnuto“ (Kovačević 1998: 23). Međutim, bilo da se javlja samostalno, bilo u sastavu višečlanih vezničkih sredstava², *nego* predstavlja vezivni element koji pripada i konjunktovima i subjunktovima, i kao takav gradi dvočlane koordinirane adverzativne ili gradacijske konstrukcije, s jedne strane, i subordinirane rečenice s poredbenom ili temporalnom klauzom, s druge³. Interesantno je da se u svim pobrojanim ulogama sreće i u ovom po obimu nevelikom

¹ Kovačević ove rečenice tretira kao poseban tip zavisnosloženih rečenica – sa zavisnom kontrastnom klauzom (Kovačević 1998: 21–23), što podržava i Tanasić (Tanasić 2011: 123).

² Pod vezničkim sredstvima podrazumijevamo sva sredstva sintaksičkog povezivanja riječi u sintagmu i predikacijskih djelova u složenu rečenicu (Piper/Klajn 2013: 461).

³ RSJ 2007 navodi i isključno značenje veznika *nego*, ilustrovano primjerom: *Ne idem na selo nego kad posećujem majku*. Međutim, Andrić ga tako u analiziranom djelu ne upotrebljava.

Andrićevom djelu, pa je cilj našeg rada sintaksičko-semantička analiza izdvojenih sintaksičkih jedinica, koje su vrlo često, posebno ako su potpomognute leksičkim značenjem svojih komponenti, stilski obilježene kao kontrastne, poredbene, gradacijske i sl.

2. Ivo Andrić je veznik *nego* u romanu NA SUNČANOJ STRANI najviše upotrebljavao u adverbzativnim konstrukcijama. One po samoj definiciji, kao dvočlane strukture, kazuju opštu suprotstavljenost, nepodudarnost ili različitost dviju situacija, dvaju pojmova, svojstava i sl. Veznik *nego* se među njihovim vezničkim sredstvima izdvaja upravo po sposobnosti da naročito naglasi određenu razliku, koja se može uz pomoć odgovarajućih leksičkih sredstava realizovati i kao kontrast, što je Andrić obilato koristio u navedenom djelu, u prilog čemu govori i činjenica da u ovoj ulozi ne upotrebljava druge moguće veznike: *već* i *no*. Ono što kao pretpostavku negira prvim članom adverbzativne konstrukcije s veznikom *nego*, pisac koriguje drugim članom kojim se iznosi nešto što je realno. Zbog toga je redosljed članova povezanih ovim vezničkim sredstvom fiksiran i nepromjenljiv.

Negacijom u prvom dijelu adverbzativne konstrukcije s konjunktorem *nego* Andrić najčešće negira predikaciju, glagolski ili imenski predikat, što je tzv. opšta ili univerzalna negacija (Piper 2005: 967–968), iz čega proizilazi da je riječ o adverbzativnim rečenicama ili klauzama:

1. *to je da ta dva sveta nisu odvojeni, ni jedan pored drugog ni jedan iznad drugog, nego se poklapaju potpuno, i protivno fizičkim zakonima zapremaju isti prostor* (39),
2. *ali nije uspevao da se otme, nego je i protiv svoje volje skakutao pred Radakom* (44),
3. *Ne prekidajte me, vestalko, nego slušajte, kakvim vama nepoznatim, grešnim žarom sagaraju druge žene* (144),
4. *koja ne zna ni šta je porok ni nesreća ni strah od života, nego, čista i umna, korača pravo, verna zakonima koje nosi u sebi* (85),
5. *koji nemaju ničeg zajedničkog sa običnim ljudskim vremenom, nego izgledaju kao da su i sami za priču stvoreni* (81),
6. *Jer on više i nema sluha, nego pretvoren u jeku zvona putuje sa njom* (89),
7. *Ja neću, gospodine sudijo, da vam dulje objašnjavam svu nezakonitost ovakvog postupka, nego se koristim ovom prilikom, kao prvom, da najodlučnije protestujem* (92),
8. *tako da njeno teme nije više imalo znane linije, nego se neodređeno gubilo i spajalo sa svetlom dana* (94),
9. *I njena ruka [...] nije imala jasno ocrtanog oblika, nego su joj se konture, prozračne i svetle, produžavale i gubile u danjoj svetlosti* (94),
10. *Nije se radala ni razvijala, nego odjednom, svršena i cela, pade i pritisnu i ispuni svest* (96),
11. *To je bilo prvi put da neko ne nudi nego traži* (119),
12. *Prsti mu ne miruju ni trenutka, nego čas prelaze preko usta, čas se igraju dugmetom na kaputu* (140),
13. *jer to što je osećao nije još bio strah nego čuđenje* (14),
14. *To nije više bila ona ista ćelija, uska i vlažna i žalosna, ali stvarna i zato snošljiva, savladljiva, nego pakao, malen kao zamišljena tačka u beskonačnom prostoru ili ogroman kao vasiona. To nije više bio nelagodni sused koji deli uski prostor i rđav vazduh, nego – Sotona* (38),
15. *–Pa, nije sve glupost [...] – Ne, nije nego je mudrost* (64),
16. *za njega ta Firenca u sećanju i nije stvaran grad, nego čarobni predio večnog proleća bez promena* (85),
17. *kao što ni njegovi prijatelji tamo nisu obični ljudi, nego izuzetna, srećna bića koja ne boluju, ne stare, ne umiru*

(85), 18. *I to nije više zaljubljen, egzaltiran mladić, ni smrtan čovek uopšte, **nego** lik od dragocene materije koja ne trune i ne prolazi nego svetli i miriše* (154), 19. *To nije više bio telefonski razgovor od pre dva sata **nego** neka davnašnja nesreća i sramota, bez imena i oblika* (148).

Tzv. posebnu ili parcijalnu negaciju Andrić primjenjuje onda kad negira neki rečenični ili sintagmatski konstituent (Piper 2005: 968), dok preostali, zajednički dio klauze elidira u drugom dijelu koordinirane konstrukcije, čime pojačava kontrast između korelata. U našim primjerima negirana može biti:

a) dopuna:

20. *Galus je osluškivao zvukove. Ne one poznate zvukove [...] **nego** onaj čudni šum* (46), 21. *i smejao se sve jače ne šali **nego** Postružniku* (49), 22. *ali ja nisam mogao da se ne nasmejem, ne naučenom ponosu ove ćurke **nego** velikom nesporazumu* (55), 23. *koja nije više bila podložna njegovoj volji **nego** uticajima i zakonima koje on nije znao* (60), 24. *i ne želi nju i njenu ljubav **nego** njen novac* (119), 25. *Fraj je počeo da joj dokazuje kako se ne radi ni o čemu strašnom, a ponajmanje o vulgarnom falsifikatu, **nego** o jednoj fikciji, o dokumentu koji nikad neće izići iz kase ni biti ma kome prezentiran, ponajmanje Salceru* (123);

b) atribut:

26. *Njegove ruke su bile bez prestanka u pokretu i to ne nervoznom ljudskom pokretu, **nego** nekom sporom, jednoličnom, životinjskom pokretu* (31), 27. *kad nekoliko reči, ne nekih mudračkih ili kraljevskih **nego** robijaških reči, može da izmeni potpuno našu okolinu i nas same?* (38);

b) adverbijalna odredba/dopuna:

28. *To je bio drugi čovek, sazeo pre vremena, ne po iskustvu i godinama, **nego** na patnji* (37), 29. *Kao da su i limene kutije i zmiye ne u prostoriji do njega, **nego** u njegovom uhu samom* (46), 30. *Probudi se, ali bez one omaglice i postepenog dolaženja sebi, **nego** naglo, odjednom* (96), 31. *da ovakve individue, istina, treba učiniti neškodljivima, ali ne zastarelim metodama srednjeg veka, **nego** tretirajući ih kao bolesnike, sa mnogo razumevanja i čovečnosti* (106–107), 32. *Ali toga starca je volela ne kao oca **nego** kao neko više biće* (109), 33. *Kako da to nije ranije primetila, **nego** tek na ovoj oštroj svetlosti martovskog jutra?* (124), 34. *i svaki put zatreperi u njoj tanka linija one ograde, kao nekad muzički motiv, i svaki put visoko, vitko poručnikovo telo padne ne u more **nego** u nju samu* (154);

c) a najrjeđe subjekat:

35. *kao da ga s druge strane ograde čekaju ne smrt i pad u mokro morsko dno, **nego** neko drugo, čvršće i bolje tle.* 153.

Posebnu negaciju pisac realizuje u klauzi s predikatom u odričnom obliku uz naglašavanje člana koji se negira (npr. *i ne želi nju i njenu ljubav **nego** njen novac*) ili u potvrdnoj sa odričnom rječcom neposredno ispred člana koji se negira (npr. *i smejao se sve jače ne šali **nego** Postružniku*).

U rijetkim primjerima veznikom *nego* povezuje dvije zavisne klauze, i to u sklopu složenih veznika *nego što* i *nego da*:

36. *jer se ne biju zbog toga što hoće nego što moraju* (39), 37. *Primao je sve kao šalu, ne što mu se to sviđalo, nego da izbegne sukob do koga mu nije bilo* (44).

3. Prvobitno značenje veznika *nego* ipak nije adverzativno već poredbeno. U RJAZU 1911–1916 čitamo da bi rječca *ne*, koja predstavlja prvu komponentu ove po postanku složene riječi (drugu čini partikula ili čestica *go*), mogla biti staroind. rječca *na* sa značenjem *kao, kako*. Međutim, ovaj veznik danas nema poredbeno ekvativno, već poredbeno diferentivno značenje, koje je prije u vezi s odričnom rječcom *ne* i u kojem se pored njega javljaju još *nego što, nego da* i *negoli*, svi potvrđeni i u Andrićevom analiziranom tekstu, ali i neka druga veznička sredstva kao veznički spojevi *nego ako, nego kad, nego dok* itd., kojih kao i inače rijetkih, u njemu nema⁴. No, ono što naš korpus čini dodatno posebnim jeste činjenica da se u njemu od pobrojanih vezničkih sredstava najčešće sreće jednočlani veznik *nego*, zatim *nego što*, dok su *nego da* i *negoli* zabilježeni samo po jednom. U literaturi se pak obično govori o veznicima *nego što* i *nego da* onda kad se objašnjavaju poredbene diferentivne rečenice, npr. u Piper/Klajn 2013: 510–513. Slično je i u Nikolić 2018: 403–408, mada se *nego* navodi kao veznik u ustaljenim poredbenim rečenicama sa značenjem opšteg stepena nejednake izraženosti kakve su: *Bolje grob nego rob, Bolje dobar razvod nego loš brak* itd. (Nikolić 2018: 406).

3.1. Za poredbene diferentivne rečenice, u kojima se kao zatvorenim dvočlanim strukturama, dvije situacije, svojstva itd. porede po nejednakosti ili različitosti, karakteristična je komparativna ili tzv. graduelna jedinica. U primjerima s veznikom *nego* iz analiziranog Andrićevog romana u njenoj ulozi najčešće nalazimo komparativ priloga koji otvara mjesto dopunskoj konstrukciji. To je u većini ekscerpiranih primjera priloga *više* (1–9), koji se rijetko javlja neposredno ispred *nego*, za razliku od drugih priloga, čiji se komparativ mnogo rjeđe dopunjuje nego-konstrukcijom (10–13):

1. *Za dve godine stekao je više nego njegov otac za prošlih deset* (68), 2. *branio se Fraj više od one neprijatne vrućine [...] nego od Postružnika samog* (132), 3. *da su deca više volela i poštovala svoju po njegovom mišljenju i često bezobzirnu majku nego njega koji nije mogao da ih pogleda a da mu oči ne ovlaže* (112), 4. *Živeli su skupim i neurednim životom, više od majčina nasleđa nego od očeve penzije, a više od dugova nego od majčina nasleđa* (109), 5. *i koji je više uzrok nego posledica svih ovih nedaća* (129), 6. *To je bio već jevrejski dečak, bojažljiva ili tvrda pogleda, tužan, sa više smisla za knjige i ćutanje nego za igru i smeh* (129), 7. *u kojima je bilo više iznenađenja nego straha* (138), 8. *koje su bile više završni pokret i skraćena, simbolična sadržina njegovog razmišljanja nego određene i jasno izražene misli* (61), 9. *štampa je dokopala nemilosrdno događaj, i to više bečka nego tršćanska* (153), 10. *Čekali smo nešto duže nego obično* (21), 11. *Tako reći imao sve. A to je: ništa, manje*

⁴ Vidjeli smo već i kod adverzativnog veznika *nego da* Andrić rijetko povezuje dvije naporedne zavisne klauze u jednu sintaksičku cjelinu.

nego ništa (55), 12. *i opet je morala, još jasnije nego ono neki dan, da uvidi da sa njim nešto nije u redu* (140), 13. *koje su pre izazivale gađenje nego smeh* (56).

Nešto smo manje izdvojili primjera u kojima se nego-konstrukcijom dopunjuje komparativna forma pridjeva (14–20), s tim što u primjeru br. 20 imamo dva komparativa, za šta je neophodno ispuniti uslov zajedničkog subjekta, mada je on ostvaren u svim primjerima, a u 19 imamo tzv. jaki komparativ (Piper 2005: 852):

14. *A doživljaj je bio jedan od onih koji su bliži snovima nego stvarnosti* (43), 15. *I nikad moja želja nije bila dalja od svoga ostvarenja nego u tom magnovenju* (55), 16. *Ovoga puta pauza je bila još duža nego na polasku iz zajedničke ćelije u samicu* (72), 17. *Oči su mu mnogo svetlije nego nekad* (124), 18. *Zato su to veće molovi bili puniji sveta nego obično* (7), 19. *Fraj, koji je dockan dolutao odnekud iz varoši, više mrtav nego živ, priznao je* (151), 20. *Duža nego šira, tamnička soba* (17).

Jedan izdvojeni primjer pokazuje da je Andrić veznik *negoli* uzimao kao stilsku rezervu veznika *nego*:

21. *U zatvoru sam u svemu gore tretiran negoli najobičniji kažnjenici* (92).

U svim navedenim slučajevima iz Andrićevog romana vezniku *nego* slijede dopunske nepredikacijske, eliptične konstrukcije, jer im je predikat podudaran s predikatom osnovne klauze. Zavisni veznik inače ne vezuje rečenične konstituente, pa su samim tim ovo eliptične klauze. Međutim, kad bi se on eksplicirao, veznik *nego* bi morao ustupiti mjesto složenom vezniku *nego što*:

Za dve godine stekao je više nego (što je stekao) njegov otac za prošlih deset; I nikad moja želja nije bila dalja od svoga ostvarenja nego (što je bila) u tom magnovenju, itd.

Osim predikacije, najčešće im je, kao što smo vidjeli, zajednički i subjekat, a to znači da se nejednakost ogleda u različitim okolnostima realizacije predikacije, u njenom kvalitetu, kvantitetu itd.

3.2. Veznik *nego što* Andrić upotrebljava da uvede realne poredbene klauze, uglavnom s različitim, nejednakim predikacijama koje se mogu porediti, opet uglavnom kao dopune komparativu *više* (22–30):

22. *U toj krletki bila je neka ptica koju smo više naslućivali nego što smo mogli da je sagledamo* (18), 23. *onda njenu krletku sa pticom koja se više naslućuje nego što se vidi* (19), 24. *Znači da u toj izlišnoj vici troši 1000 posto energije više nego što je potrebno da se jedan nenaoružan i pokoran čovek zaustavi u hodu* (26), 25. *vlast ga ubacuje u ćelije onima za koje hoće da sazna više nego što se isleđenjem dobilo* (32), 26. *A Sotona koji je dobio odjednom mnogo više nego što je tražio* (58), 27. *A kad jedna ustanova iziskuje više zla i žrtava nego što ona sama znači i vredi* (58), 28. *koje su mu davale više nego što je on mogao da obuhvati i podnese* (82), 29. *Da mu žena pije više nego što može podneti* (116), 30. *Privlačio ga je taj čovek više nego što je hteo sam sebi da prizna i mnogo više nego što je hteo da pokaže* (122).

Međutim, bilježimo i druge, premda rijetke, priloške komparative, jače i brže, na koje se oslanjaju poredbene klauze. U primjerima s navedenim kompa-

rativima (31–32) radnja iskazana u osnovnoj rečenici podrazumijeva se u zavijnoj klauzi uz modalne izraze ili glagole:

31. *Ona više bar deset puta jače nego što je potrebno* [da više] (26), 32. *da bi trebalo ići brže nego što on to može* [ići] (130).

Jedan manji broj primjera s veznikom *nego što* ima komparativ pridjeva u osnovnoj rečenici (33–36):

33. *i podsećao ga da postoji svet i život i druge, lepše i dostojnije stvari nego što je ova gola i zagušljiva ćelija i večito krckanje i šuškanje ovog neljudskog bića pored njega* (42–43), 34. *kao što govore svi mladići kad se prave stariji i važniji nego što u istini jesu* (57), 35. *Vi znate da u mojim rukama ima malo težih stvari nego što su ti ljubavni izlivi* (132), 36. *sve je bilo lakše i prostije nego što se pričinjavalo u noćnim strahovima* (137).

U usamljenom primjeru iz Andrićevog nedovršenog romana:

37. *i pokazala se manje rasipna, bezobzirna i besna nego što se moglo očekivati* (111)

imamo ilustraciju modela manje + pozitiv pridjeva + lični glagolski oblik + *nego što*.

3.3. Veznik *nego da* uvodi irealne komparativne klauze, kojima se iznose hipotetične situacije, čemu svjedoči i jedan usamljeni ekscerpirani primjer iz djela NA SUNČANOJ STRANI:

38. *Ima stvari za koje bi predsednik suda pre pristao da obesi trojicu nevinih nego da dopusti da one uđu u zapisnik* (52).

Na irealnost upućuje i oblik potencijala u kom bi se eksplicirao glagol koji se podrazumijeva: *Ima stvari za koje bi predsednik suda pre pristao da obesi trojicu nevinih nego (što bi pristao) da dopusti da one uđu u zapisnik*, a iz ovako „razvučene“ sintaksičke konstrukcije jasno je i da je *nego da* nastalo od *nego što... da*. S druge strane, veznički element *da* ovdje uvodi i dopunsku klauzu glagolu *pristati*.

4. U posljednjem primjeru iz prethodnog poglavlja veznik *nego* je postponiran u odnosu na priloški komparativni oblik *prije*. U takvim primjerima „redovito se događa“, objašnjava Ivo Pranjković, „da se taj komparativ dodatno gramatikalizira pa zajedno s *nego* čini složeni veznik *prije nego* ili *prije nego što*, npr. *Nemojte ništa poduzimati prije nego se posavjetujete s liječnikom* ili *Pojavili su se prije nego što ih je itko očekivao*“ (Pranjković 2018: 64). Nesumnjivo je da su ovo vremenske rečenice koje, kako Pranjković ističe, izražavaju poslijevremenost (posteriornost). Međutim, Ivana Antonić odnos dvije sukcesivne rečenice povezane ovim, semantički specifikovanim veznicima posmatra iz ugla nadređene rečenice, pri čemu predikacija te rečenice u cjelini prethodi predikaciji vremenske klauze, što ona kvalifikuje kao vremensku identifikaciju orijentacionog tipa *anteriornost* (Antonić 2018: 315). No, činjenica je da je to tako samo ako su obje predikacije potvrđne. „U vremenskoj rečenici s veznikom *pr(ij)e*

nego što negacija nadređene klauze obrće hronološki odnos sadržaja dviju klauza“ (Kovačević 2010: 84). Up. *On nije dolazio prije nego ona ode na posao*. Međutim, kod Andrića u analiziranom djelu nema takvih primjera.

Od svih tzv. *nego*-veznika Andrić je u romanu NA SUNČANOJ STRANI najmanje koristio vremenske: izdvojili smo šest primjera s veznikom *pr(ij)e nego*, koji predstavlja rijetku varijantu veznika *pr(ij)e nego što* (Antonić 2018: 315), inače samo dvaput zabilježenu u analiziranom korpusu, što je još jedna njegova osobenost. Radoje Simić i Jelena Jovanović smatraju da veznička sekvenca *prije nego*, skraćena od *prije nego što*, nije naročito preporučljiva za upotrebu (Simić/Jovanović 2002: 1246). Međutim, ako se danas još cijeni jezik dobrih ili pak najboljih pisaca kao kriterijum jezičke pravilnosti, a Andrić je bez sumnje izvanredan pisac, onda je jasno da ne treba ovom vezivnom sredstvu umanjivati upotrebnu vrijednost. Njime se samo potvrđuje Andrićeva sklonost ka upotrebi jednostavnijih vezničkih sredstava, uočena i u slučaju adverbzativnih rečenica, u kojima prednost daje vezniku *nego* u odnosu na veznik *nego što*.

U svim primjerima koji slijede subjunktor *prije nego (što)* povezuje sukcesivne predikacije, što se u jednom širem smislu može posmatrati kao vremenska nepodudarnost, nejednakost, različitost. Predikacije zavisnih klauza uvijek su svršenog vida, što je najčešći slučaj i sa upravnim predikacijama, mada one mogu biti i nesvršene:

1. *To je tvoje trulo mesto koje će te najposle upropastiti, pre nego ti stigneš da upropastiš druge* (49),
2. *kao da će se negde nepopravljivo i neopozivo zatvoriti neka kapija, pre nego on stigne* (130),
3. *i strepim da će iščeznuti pre nego te opet vidim* (144),
4. *i sa kojim je živela i pre nego se udala za Salcera* (112),
5. *Je li moguće da oni svi zajedno ne vide da on nije ništa skrivio i da još pre nego se ovaj strahoviti nesporazum ispita i objasni, primenjuju na njega neke užasne metode* (36),
6. *Iduće noći, već pre nego je legao, strahovao je od te misli i od besanice koja ga vreba* (46),
7. *pa da ga svega prođe to njegovo osećanje koje ga je obuzelo pre nego što je ugledao Afriku* (8),
8. *I pre nego što sam mogao da je dobro sagledam, izgubi se u onim brušenim krajevima stakla* (104).

U primjerima 4, 5 i 6 Andrić je veznik pojačao partikulama *i, još i već*.

5. *Nego* se u gradicijskim diferentivnim konstrukcijama javlja u sastavu dvočlanog veznika *ne samo... nego*⁵, koji se smatra pravim gradacijskim vezni-

⁵ Ovaj veznik Kovačević naziva korelativnim (Kovačević 1998: 42). Lana Hudaček i Luka Vukojević smatraju da je to neobično jer je korelacija „pojam koji bi se trebao povezivati isključivo sa subordinacijom, tj. naziv *korelator* upotrebljavati samo kad je riječ o zavisnosloženim rečenicama, a ne o bilo kojemu vezničkom paru, tj. udvojenomu vezniku bez obzira na to što on povezuje“ (Hudaček/Vukojević 2006: 129). Međutim, nama se čini da ni njihov termin *udvojeni veznik* nije odgovarajući budući da nije riječ o dupliranom vezniku kakav je npr. *čas...*, *čas*, već o vezniku koji se sastoji „od dva nesusedno raspoređena veznička dela u susjednim predikacijskim celinama, koji dolaze u paru“ (Piper/Klajn 2013: 463).

kom, za iskazivanje izrazite nejednakosti, što je Andrić u analiziranom djelu opet vješto koristio u cilju pojačane izražajnosti. Konstrukcije s ovim veznikom, koji kao specifično sredstvo sintaksičke gradacije čini njihovu strukturu zatvorenom, čvrstom i nepromjenljivom, označavaju graduiranu nejednakost između radnji, predmeta itd. predstavljenih naporednim rečenicama ili rečeničnim konstituentima, s tim što značenje drugog dijela, inače istaknuto impliciranim poređenjem s prvim članom, dodatno može biti naglašeno intenzifikatorom *i* ili *ni* (*ne samo... nego i/ni*). One, kako ističe Marina Nikolić, između ostalih, predstavljaju centralne konstrukcije semantičke kategorije stepena, odnosno konstrukcije kojima je to značenje primarno (Nikolić 2014: 282). Kovačević naglašava da se u ovim rečenicama negacija odnosi na restriktor *samo*, a ne na predikaciju, čime se isključuje semantički odnos suprotnosti usporednih elemenata (Kovačević 1998: 54).

Za poredbene korelate u analiziranom djelu Andrić uzima klauze, češće sa zajedničkim nego s različitim subjektom (1–6), glagolske ili, rijetko, neke druge dopune (7–14), subjekte (15–16) odnosno adverbijale (17):

1. *Ti prozori su [...] imali **ne samo** obične rešetke, deblje od muškog palca, **nego** su bili završeni i naročito čeličnom, gusto pletenom mrežom* (17), 2. *od koje su mu **ne samo** oči treptale **nego** se i mišići na licu stezali poigravali* (93), 3. *da ga ovaj mnogo stariji čovek **ne samo** omalovažava, što je bilo očigledno, **nego i** da ga prezire u sebi* (30), 4. *Svaki od ta tri načina on je **ne samo** zamišljao i proučavao do u sitnice, **nego i** odigravao* (36), 5. *Osećao je da ga je **ne samo** uvredio **nego i** ustrašio* (62), 6. *O kineskim zvonima koje je videla u muzeju; i **ne samo** videla **nego** im, dobrotom jednog kustosa, i glas mogla da čuje* (79), 7. *Na svojim nepomičnim rukama hapšenik je najpre i ugledao sunce. **Ne** sunce **samo**, [...], **nego** njegov rumeni, daleki, posredni odblesak* (27), 8. *Brod koji je dolazio iz Crvenog mora nosio je **ne samo** ljude i robu **nego i** dah i raspoloženje tropskih krajeva* (7), 9. *Jer su Sotona i ćelija vezivali i paralisali **ne samo** Gausovu misao **nego**, u dobroj meri, i njegova sećanja* (43), 10. *Istina, često je odlazila u Beč da obiđe **ne samo** svoga staroga oca [...] **nego i** sve svoje nekadašnje i nove prijatelje* (111), 11. *i nespreno se i bojažljivo pokloni **ne samo** Postružniku **nego** celoj ćeliji* (72), 12. *i tražila da se mladež zaštiti **ne samo** od Postružnika **nego i** od ovakve štampe* (107), 13. *Tako, nikad čovek ne bi došao na misao da se posluži nekom njegovom stvari; **ne samo** peškirom ili jastukom, **nego ni** jednom od onih stvari koje su u tamnici često zajedničke* (31), 14. *nemirno i drhtavo strujanje, koje je ispunjavalo i pokretalo svaki delić **ne samo** njegovog tela **nego** svega oko njega, i same mrtve stvari* (28), 15. ***Ne samo** on sam **nego i** sve što je bilo njegovo i oko njega bilo je Galusu tuđe, daleko, hladno i odvratno* (31), 16. *Sotona, čiji se **ne samo** lik **nego ni** postojanje ne mogu zamisliti* (38), 17. *Sva je ta pitanja postavljao sebi i odmah ih rešavao, i to **ne samo** u mislima **nego i** pokretima i igrom očiju* (35).

U malobrojnim primjerima koji slijede Andrić ne izdvaja negaciju, već je daje u odričnom obliku pomoćnog glagola (18–19), čime je možda i ublažuje:

18. *Ali ona **nije samo** pričala, **nego** je htela da čuje od svakog ponešto o zvonima* (79), 19. *Ova polemika oko Postružnikovog procesa **nije** mu **samo** skratila kaznu*

nego mu je pomogla i docnije da se nekako uposli i koliko toliko smesti među svet (107).

Ovdje nam se ukazuje prilika da prokomentarišemo nezavisnost veznika u ovoj vrsti koordinacije. Naime, obično se smatra da koordinirani veznici ne pripadaju strukturi nijedne klauze (Kovačević 1998: 11), međutim to je upitno u slučaju ovog korelativnog veznika. Njegov prvi element *ne samo* inkorporiran je u tkivo prve klauze, a *nego* stoji ispred druge čineći često akcenatsku cjelinu s enklitikom iza sebe, te se u tom smislu može smatrati dijelom druge klauze.

U rijetkim primjerima u analiziranom Andrićevom romanu posvjedočen je korelativni veznik *ne samo da... nego*:

20. *Postružnik se pokazao kao čovek koji ne samo da razume veličinu Frajevih pogleda nego je u stanju da nabavi originalnu hartiju i na njoj Salcerov potpis* (123), 21. *Zato ova stalna stražarska dernjava ne samo da vredi nego boli i slabi hapšenika* (26).

6. Na kraju ove sintaksičko-semantičke analize možemo zaključiti da je upotreba veznika *nego* i vezničkih sredstava čija je on komponenta u ispitivanom Andrićevom djelu bogata i raznovrsna. Postavlja se pitanje zašto je to tako. Vjerovatno zato što su brojne i raznolike analizirane gramatičke konstrukcije povezane zajedničkim semantičkim obilježjem odnosno diferentivnošću, koja je kod poredbenih i gradacijskih više, a kod temporalnih i adverbzivnih manje izražena. Na tom značenju počivaju različite stilske figure, kakve su kontrast, poređenje i gradacija, te Andrić upotrebom konstrukcija s veznikom *nego* i vezničkim spojevima sa njim jača figurativnost i ekspresivnost svog jezičkog izraza. U proučavanom korpusu došla je do izražaja i uloga spone koju leksema *nego*, kao rijetko koji veznik, ima između koordinacije i subordinacije. Naše istraživanje je takođe otkrilo da Andrić, kad god je to moguće, radije koristi jednostavnije nego složenije forme analiziranih vezničkih sredstava, što doprinosi elegantnoj jednostavnosti i ekonomičnosti njegovog jezika.

Izvor

Andrić 2011: Andrić, Ivo. *Na sunčanoj strani (rekonstrukcija romana)*. Podgorica.

Citirana literatura

Antonić 2018: AntoniĆ, Ivana. Rečenice s vremenskom klauzom. In: Piper, Predrag i dr. *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku*. Novi Sad. Beograd. S. 289–363.

- Hudaček/Vukojević 2006: Hudaček, Lana; Vukojević, Luka. *Ne samo... nego/već (i) ustrojstva*. In: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. Zagreb. Br. 32. S. 127–158.
- Kovačević 1998: Kovačević, Miloš. *Sintaksa složene rečenice u srpskom jeziku*. Beograd, Srbinje.
- Kovačević 2010: Kovačević, Miloš. Složena rečenica s vremenskom zavisnom klauzom u značenju posteriornosti. In: *Srpski jezik*. Beograd. Br. 15/1–2. S. 77–103.
- Nikolić 2014: Nikolić, Marina. *Kategorija stepena u srpskom jeziku. Složena rečenica*. Beograd.
- Nikolić 2018: Nikolić, Marina. Rečenice s poredbenom klauzom. In: Piper, Predrag i dr. *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku*. Novi Sad. Beograd. S. 385–420.
- Piper 2005: Piper, Predrag i dr. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd.
- Piper/Klajn 2013: Piper, Predrag; Klajn, Ivan. *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad.
- Pranjković 2018: Pranjković, Ivo. O riječima *nego, no, već, još i tek*. In: *Fluminensia*. Rijeka. God. 30. Br. 1. S. 63–76.
- RJAZU 1911–1916: Maretić, T. (ur.). *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Dio VII. *Moračić – nepomiran*. Zagreb.
- RSJ 2007: Nikolić, Miroslav (ur.). *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad.
- Simić/Jovanović 2002: Simić, Radoje; Jovanović, Jelena. *Srpska sintaksa I–II, III–IV*. Beograd.
- Tanasić 2011: Tanasić, Sreto. Zavisne kontrastne rečenice. In: *Južnoslovenski filolog*. Beograd. Br. 67. S. 121–134.

Sonja Nenezić (Nikšić)

Syntax and Semantics of the Conjunction *Nego* and its Conjunctions in Andrić's Novel *On the Sunny Side*

The paper deals with the pronounced usage of conjunction *nego* as well as the conjunctive forms in which *nego* can be found in the novel of Ivo Andrić entitled *On the Sunny Side*. The author identifies the subordinated and coordinated structures in which they meet their categorical meanings: comparative, temporal, gradation and adversarial, which can be reduced to the expression of differentiation. The article shows that the conjunction *nego*, thanks to this meaning, can be recognized as a link between the opposed syntax constructions. They are often even stylistically marked as comparative, gradation, contrasting, and the similar constructions.

Sonja Nenezić
Filološki fakultet
Danila Bojovića b.b.
81 400 Nikšić
+382 40 224 008
privat: IV crnogorska 4/62
81 400 Nikšić
sonjan@t-com.me
sonjan@ucg.ac.me

